

# Karl Mannheim: Sociologie generací

Radim Marada

Je několik dobrých důvodů proč představit přínos Karla Mannheim (1893 – 1947) do klasického sociologického dědictví na příkladu generací, zejména jde-li o úvod určený pro adepty a adepty historické vědy. Za prvé, třebaže téma generací zdaleka nebylo jediným předmětem Mannheimova zájmu, rozsáhlejší text „Problém generací“<sup>118</sup> z roku 1927, je dnes nejčastěji citovaným dílem z jeho produkce. Po zásluze. Nejen proto, že otázka generací, mezigeneračních vztahů a generačního konfliktu nabyla v posledním desetiletí nové historické aktuálnosti a přitahuje čím dál intenzivnější pozornost současné sociologie. Ve srovnání s jinými Mannheimovými pracemi, včetně nejznámější *Ideologie a utopie*,<sup>119</sup> jde o teoreticky velmi bohatý text, jenž dodnes vykazuje značnou míru sociologické imaginace a inspirativnosti.

Za druhé, zmíněná studie o generacích je zároveň jedním z významných mezníků ve vývoji Mannheimova sociologického myšlení. Přechází v ní od obecně metodologických úvah o povaze sociologického poznání k sociologickým analýzám konkrétních sociálních fenoménů. Z textu o generacích tak můžeme snadno vyjít oběma směry a poukázat na širší souvislosti a zásadní součásti Mannheimova celkového přínosu do klasické sociologické tradice.

Za třetí, téma generací je obzvláště vhodnou vstupní branou do sociologického myšlení pro čtenářstvo orientované na studium historie. Generace jsou totiž nejen produktem dějin, nýbrž také samy poskytují perspektivu, se kterou dějiny chápeme, interpretujeme, a tedy tvarujeme. Jako produkt se formují z určité sdílené historické zkušenosti určité věkové kohorty, zejména jde-li o dramatickou historickou zkušenost: válka, ekonomická krize, revoluce, politický útlak, vlna národního obrození, radikální kulturní změny atd. Zároveň je ale historický význam a jedinečnost těchto událostí či epoch artikulován a nesen v generační paměti. Generační vědomí předpokládá a zdůrazňuje svébytný charakter a unikátní historický význam určitých ob-

<sup>118</sup> V této kapitole odkazují na anglický překlad původní německy psané verze (Mannheim, 1964), což sice není zcela korektní, nicméně s ohledem na kvalitu citovaného překladu snad přípustné. Je to koneckonců tento anglický překlad Mannheimovy studie, na který se dnes odvolává většina nikoli německy píšících autorů a autorek – mimo jiné s ohledem na mezitím ustavenou odbornou terminologii, již překlad užívá, aniž by s opuštěním některých archaismů zbavoval původní text jeho přesných významů.

<sup>119</sup> *Ideologie a utopie* je dosud zatím jediné Mannheimovo dílo, které bylo přeloženo do češtiny a v tomto překladu (ne vždy zcela spolehlivém) vyšlo ve slovenském nakladatelství Archa (Mannheim, 1991 – původně v němčině, 1929) V tomto vydání najdeme také dvě dřívější Mannheimovy studie – „Duše a kultura“ a „Historismus“ – z nichž zejména ta druhá byla klíčovou pro Mannheimův přestup od otázek historickokulturních k sociologii, jakož i pro

dobí – u nás třeba prvorepubliková generace, osmašedesátníci, normalizační generace, Husákovy děti, porevoluční generace atd. Taková generační identita může být zdrojem hrdosti i stigmatu, sebevědomí i nejistoty. Generační vědomí dodává váhu a smysl periodizaci moderních dějin, ale zároveň je pro nás všechny prakticky důležité v současnosti. Jde v něm o vystižení historické souvislosti světa, v němž sami žijeme a v němž se chceme orientovat: kdo je kdo a co od něj můžeme čekat. Generace a generační vědomí jsou dějiny žité v každodennosti.

## Generace a pojetí dějin

Samozřejmě i Karl Mannheim věděl, že citlivost vůči generačním rozdílům, rozlišování ostatních a chápání sebe sama podle generační příslušnosti je pouze jedním z mnoha orientačních kritérií v sociální zkušenosti. Funguje pouze v určitých situacích, vztazích a prostředích – někdy je tato citlivost relevantní a důležitá, jindy je nepodstatná, nebo dokonce zavádějící. Stejně tak dobře ale věděl, že jistá období v dějinách dodávají tomuto kritériu silnější význam a uplatnění než jiná. Jsou to právě období politických, sociálních či kulturních proměn, jež máme sklon chápat jako revoluční nebo zlomová. Toto je pocit, který spojuje naši dobovou zkušenost s tou, jež přiměla Mannheim věnovat se problému generací, tj. s prostředím Výmarské republiky 20. let minulého století, s dobou překotných změn v sociální struktuře, kulturních trendech, technologických možnostech, hospodářském životě, politickém systému. Tyto změny vyvolávaly naděje, rozpaky i obavy – a podobné postoje se promítaly i do chápání historické funkce střídání generací.

Mannheim v tomto ohledu navazoval na dvojí intelektuální tradici: francouzskou a německou. Francouzská tradice, kterou v první polovině 19. století nastartoval a reprezentoval mj. Auguste Comte, brala střídání generací jako sociální mechanismus dějinného pokroku. Každá nová generace navazuje na dílo svých předchůdců, obohacuje jej svým vlastním vkladem a posunuje tak dějinný vývoj „kupředu“. Na tento pohled navazoval ještě na přelomu 19. a 20. století i Émile Durkheim, když poukazoval na inovační sociální funkci mládeže v moderní společnosti, tedy ve společnosti, jež sama sebe vnímá – na rozdíl od společnosti tradiční – jako nestálou, proměnlivou. Mládež není zatížena rutinními návyky, ale zároveň se musí prosadit do světa tuhoucích a obsazených institucí svých otců. Jeho hlavní kvalifikací je tedy „nový přístup“ k řešení starých problémů a formulace problémů nových. Takto se mládež představuje jako hlavní nositel sociální a kulturní změny. Francouzští autoři, na něž odkazuje Mannheim, identifikovali sice periodu, ve které se jednotlivé generace střídají, na 25 až 30 let, vcelku však tíhli k deduktivnímu postupu: střídání generací v dějinách spíše předpokládali, než by je odvozovali z pečlivé historické analýzy. Vycházeli z toho, že lze-li v dějinách sledovat pokrok,

pak musí být nějaký nositel, který mu dává vlastní tvar. A tímto nositelem jsou mj. stále nové generace.

Na této představě Mannheim kritizuje mechanický přístup k výkladu dějinných změn, kvantitativní chápání fenoménu generací a jejich obměny, a naturalismus, jenž při výkladu historického *formování* generací nejde dále než za biologický fakt nahrazování stárnoucích později narozenými. „Tento způsob myšlení, vycházející z moderních liberálních impulzů, od začátku přijal mechanistický, externalizovaný pojem času a pokusil se jej použít jako objektivní měřítko jednosměrného pokroku tím, že se dal vyjádřit kvantitativně. Dokonce i střídání generací bylo považováno za něco, co spíše vyjadřovalo jednosměrnou kontinuitu času, než by ji narušovalo. Nejdůležitější věcí ohledně generací bylo v tomto pohledu to, že představovaly základní hnací síly pokroku.“ [Mannheim, 1964, str. 281]

Německá tradice tíhla ve svém přístupu k otázce generací a jejich dějinné funkce k opačnému extrému. Sledovala historické *diskontinuity*, soustředila se na „kvalitativní“ rozdíly a nespojitost mezi jednotlivými generacemi a historickými epochami, východiskem a centrem jejího výkladu byla kulturní analýza zaměřená na historickou jedinečnost, nikoli naturalizující modely obecných mechanismů dějinného pohybu. Představa dějinného pokroku je tak „konfrontována s romantickým a historicistním německým myšlením, jež – opíraje se o data získaná konzervativními technikami pozorování – poukazuje na problém generací coby na důkaz právě proti představě jednosměrného lineárního vývoje v dějinách. Na problém generací se zde nahlíží jako na problém existence vnitřního času, jenž nemůže být měřen, nýbrž pouze zažíván čistě kvalitativním způsobem“ [tamtéž].

Vnější měřitelný čas je ten, jenž plyne nezávisle na naší zkušenosti: hodiny, dny, měsíce, roky, desetiletí atd. Tam, kde jako časová jednotka dějin slouží generace, obejdeme se při vnímání dějin a historického času bez oněch vnějších měřitelných jednotek. Generace a generační vědomí reprezentuje určité období a dodává mu specifický charakter, jenž ho odlišuje od období předchozích – a poté, co se zformuje generace nová – i od budoucích. Dějinám rozumíme právě na základě kontrastů a zlomů, na jejichž zviditelňování se podílejí historické generace. Jinak řečeno, historicky významné je každé období, jež zformuje specifickou generační mentalitu, odlišitelnou od jiných. Zatímco francouzská progresivistická tradice existenci generací spíše předpokládala, německá romantická historicistní tradice je postavena na jejich identifikaci v dějinách: od konzervativně romantické generace počátku 19. století po konzervativně nacionální generaci počátku století dvacátého. Zatímco francouzská tradice navozovala obraz kontinuální věkové obměny coby hnací síly pokroku a záruku historických změn, německá tradice dokazuje historicitu existence na proměnách ducha doby, v nichž střídání generací dosvědčuje, že dějiny nemají jednosměrný (vzestupný nebo sestupný) a kontinuální charakter.

Významným pokračovatelem německé myšlenkové tradice a Mannheimovým současníkem byl Martin Heidegger, pro nějž jsou historické generace definovány společným osudem – například sdíleným historickým traumatem (válka, krize, okupace atd.). Společný osud produkuje pocit generační sounáležitosti, poskytuje sdílenou perspektivu k chápání základních životních otázek, výzev, dilemat. Příslušníci jedné generace se nemusí shodnout v odpovědích na tyto otázky, sdílejí ale vědomí toho, o co v nich jde a proč jsou důležité: tyto klíčové otázky, výzvy a dilemata definují jejich svět. Společný historický osud je něco jiného než souhrn individuálních životních příběhů: předchází jim a vymezuje hranice toho, co je možné, cenné, následováníhodné. „Sdílení jednoho a téhož světa a z toho vyplývající připravenost k určité sadě možností determinuje směřování individuálních životních drah předem“ [str. 282].

V německé myšlenkové tradici se tedy různé generace od sebe odlišují především rozdílnými způsoby prožívání historické skutečnosti, nikoli jednoduše časovou následností a vzájemným střídáním. Zároveň nepracují všechny na jednom historickém projektu (tj. pokroku), nýbrž každá generace získává vlastní identitu právě jen skrze odlišnost vlastní „historické agendy“ či „mise“ od ostatních historických generací. Specifická generace a generační vědomí se nemůže zformovat dříve, než mluví určité věkové kohorty identifikují zásadní vlastnosti, jež odlišují jejich vrstevníky od předchůdců. Skutečnost, že se při takovém generačním odlišování často zdůrazňuje „pokrokovost“ nastupující kohorty, nijak neruší historicistní koncept: zde totiž vkládají do dějin pokrok samotní sociální aktéři, nikoli sociologové nebo historikové. Stejně tak může být nástup nových generací ohlašován hesly *návratu* k čistotě, mravnosti, tradicím atd. – jako u výše zmíněných konzervativních generací. Obecně vzato tedy nejde o samotný obsah, na němž se artikuluje generační vědomí – nové generace se mohou hlásit o slovo stejně tak coby pokrokové jako konzervativní. Důležitý je důraz na odlišnosti, a to jakékoli odlišnosti od předchozí generace či předchozích generací, které lze považovat za politicky významné. Co zůstává mezi různými pokoleními stejné, je pro kultivaci generačního povědomí nepodstatné. To mimo jiné znamená, že generační obměna není automatickou, pravidelnou a nevyhnutelnou (Mannheim by řekl biologicky danou) součástí postupu dějin. Historicistní pohled umožňuje zohlednit, že určitá – rekněme silněji turbulentní – historická období jsou více nakloněna zdůrazňování mezigeneračních rozdílů a kultivaci generačního sebevědomí než jiná, tj. ta, která se zdají být stabilní, bez dramatických politických, sociálních, či kulturních změn.

Mannheim má blíže tomuto druhému – „německému“ – pohledu, nicméně přinejmenším od své stati o „Historismu“ (1924) se zároveň snaží vyrovnat s problémem historického relativismu, jenž z takové pozice vyplývá. Generace podle něj postupují v interpretaci dějin vcelku stejně jako historismus coby dominantní způsob moderního myšlení. Zde lze spatřit ozvuk hegelíánské dialektiky: historicky nové styly myšlení „se vždy znovu budují z právě daného

*obsáhlejšího nového centra* tak, že se staré názory přijímají do nového systému, čímž se ale každému prvku dostává nového smyslu“ [Mannheim, 1991, str. 44 – kurzíva v původním textu]. Novým centrem jsou aktuální politické a jiné výzvy, na něž myšlení doby reaguje a snaží se s nimi vyrovnat. Jsou vždy obsáhlejší proto, že v sobě zahrnují i minulou zkušenost. Tu však zasazují do kontextu aktuálních problémů a dodávají jí tak pozměněný význam.

Podobně u Mannheima postupuje i generační obměna. Kdyby znal současné nizozemské výzkumy generačního vědomí, mohl by na tomto místě Mannheim odkázat například na zjištění, že mladí Holanďané připisují sice druhé světové válce přibližně stejný historický význam jako jejich rodiče a prarodiče, nicméně je už vnímají spíše v perspektivě lidských práv, hodnot tolerance a uznání jinakosti, mezinárodních dohod apod., zatímco ti starší spojují válku spíše s utrpením, odříkáním, odbojem a kolaborací, hrdinstvím a zbabělostí, národním osudem atd. Válka je stále důležitou součástí národního sebevědomí a historického dědictví, její vnímání je však přesazeno do kontextu politických výzev současné doby a pozdější generace chápe její význam v těchto interpretačních souřadnicích.

Skutečnost, že se v českém prostředí zřídka mluví o „válečné generaci“ – na rozdíl například od zemí jako Německo, Nizozemsko, Polsko, Rusko, či Velká Británie – je ze sociologického pohledu pozoruhodná. Nesouvisí přitom pouze s mírou kolaborace s okupačním režimem či s ideologickým rozštěpením protinacistického odboje za druhé světové války. To znají i jiné země, včetně některých uvedených. Poukazuje to i na jistou „uzavřenost“ válečné zkušenosti, jakkoli psychologicky silné a historicky unikátní, jež byla v následných historických souvislostech poměrně záhy překryta kontrastem mezi zkušeností a typickými konflikty první republiky na jedné straně a poúnorového socialismu na straně druhé. Byl to právě tento kontrast, spíše než samotná válečná zkušenost, jenž poskytoval generační orientaci v pozdějších politických souvislostech a sociálních vztazích – a který zároveň poskytl perspektivu, s níž dodnes hledíme právě i na protinacistický odboj za druhé světové války. Takto formované a projevované generační vědomí je jeden ze způsobů, kterým živé historické vědomí vstupuje do konkrétní lidské zkušenosti a ovlivňuje povahu našeho jednání a sociálních vztahů. Občas tak činí poměrně nezávisle na učebnicích dějepisu či jinak kanonizovaných dějinách. Na druhé straně samotný obsah učebnic dějepisu – tj. proměny výkladu dějin, který nabízejí – je často výrazem proměn v generační zkušenosti a v generačním sebevědomí, nemusí být vždy pouze výsledkem nějaké radikální režimní změny.

## Syntetizující ambice Mannheimovy sociologie

V pojednání o historické roli generací se tak Mannheim pokusil zahrnout jistý (francouzský) progresivistický prvek do (německé) historicistní tradice.

To odpovídá sklonu nacházet průniky a konstruovat syntézy, jež charakterizují celé jeho sociologické dílo. Můžeme v něm vysledovat tři úrovně či druhy syntézy – a všechny se svým způsobem objevují také v jeho textu o generacích. Jde o syntézu historického vědění, syntézu vědeckého poznání společnosti a syntézu národních sociologií.

## Syntéza historického vědění

První typ syntézy jsme již zaznamenali v analogii historismu a generačního vědomí: obojí u Mannheima syntetizuje historickou zkušenost na základě přítomných výzev. Zatímco generační vědomí spojuje Mannheim spíše s *ne-reflexivním* (samozřejmým) osvojením určitého výkladu světa, historismus je pro něj pokusem o *reflexivní* (záměrné, cílené, teoretické) uchopení základních tendencí či ducha doby. Nejvhodnější analytické a výkladové nástroje pro takovou syntézu v moderní epoše potom přisuzuje sociologii. Sociologie k tomu má být nejlépe uzpůsobena mimo jiné proto, že rezonuje s epochou politické a sociální demokratizace: moderní doba totiž vtáhla do dějin masy obyvatelstva (jako aktéry i jako ty, kteří jsou dějinnými změnami přímo zasahováni), a je tedy i při historické syntéze nezbytné vzít v úvahu perspektivu a zkušenost společnosti jako celku. Sociologie nemá nahrazovat historické poznání, jejím úkolem je ozřejmit historickou souvislost současných politických výzev a vystihnout tak specifické potřeby současnosti.

V takto formulované praktické funkci sociologie navazuje Mannheim na Durkheima: také pro něj měla sociologie hrát roli vodítka pro racionální jednání na základě vědeckého poznání společnosti. S ohledem na ambicióznost takového projektu není divu, že u obou zůstalo spíše u proklamací. Durkheim byl o něco specifičtější, pokud jde o předmět takového praktického poznání: sociologie měla napomáhat uvádět do rovnováhy společenské vědomí a sociální instituce, kdykoli se jedna strana této duality ocitne historicky „pozadu“ (například sílící individualismus na jedné straně a právní systém na straně druhé). Zde je dobře vidět jak Durkheimův (francouzský) progresivismus, tak i důraz na sociální soudržnost a stabilitu coby základní normativní východisko sociálních věd. Mannheim byl naopak výmluvnější, pokud šlo o nositele takové historické syntézy: měla jí být především tzv. *sociálně nezakotvená inteligence*, to znamená sociální vrstva, která není přímo angažována v politických konfliktech současnosti a není na nich existenčně závislá tolik jako ostatní sociální vrstvy. To jí má umožnit snadněji se vejit do pozice ostatních sociálních vrstev a zároveň překonat jednostrannost těchto pozic skrze schopnost vidět potřeby společnosti jako celku. Sociologie, která má být intelektuálním nástrojem takové sociální syntézy, zde tedy nevystupuje ani tak jako akademická disciplína, nýbrž jako *způsob myšlení*, jenž si musí – podle Mannheima – osvojit každý intelektuál, který chce mluvit jménem společnosti jako celku.

## *Syntéza sociálně-vědního poznání: formální sociologie*

Zatímco výše uvedený druh syntézy můžeme označit jako politicky či prakticky motivovanou syntézu historického vědění, další druh syntézy – syntéza vědeckého poznání společnosti – jenž se objevuje v nárocích Mannheimovy sociologie, je ryze epistemologické povahy. Má-li v prvním případě sociologie být vodítkem pro racionální praktické (politické) rozhodování, v tomto druhém případě má být jakousi syntetizující platformou pro všechny sociální vědy. V kontextu zkoumání generací Mannheim říká: „Jakýkoli pokus o nadměrnou systematizaci sociálních a humanitních věd je přirozeně nežádoucí: stojí nicméně přinejmenším za úvahu, zda snad neexistuje nějaká disciplína – podle povahy daného problému – jež by hrála roli organizačního centra pro zkoumání tohoto problému všemi ostatními. Pokud jde o generace, úkol vytyčit základní souřadnice problému leží nepochybně na sociologii“ [str. 287]. Při postulování ústředního postavení sociologie vůči ostatním sociálním vědám je tedy Mannheim opatrnější než například Auguste Comte, jenž v první polovině 19. století stavěl sociologii na vrchol všech věd obecně, což odůvodňoval největší komplexností celkového předmětu jejího zájmu (tj. „společnosti“) oproti jiným disciplínám. U Mannheimu je naopak syntetizující role sociologie podmíněna povahou konkrétního problému. Dnes se díváme na podobné pokusy o hierarchizaci vědeckých disciplín spíše skepticky. Nicméně Mannheimovy ambice alespoň svým dílem napomohly obohacení klasického analytického a pojmového aparátu samotné sociologie (například o psychoanalytické či historiografické podněty), podobně jako můžeme během 20. století sledovat v ostatních sociálně vědních disciplínách rostoucí přítomnost sociologických inspirací.

Syntetizující úloha ve vztahu k ostatním disciplínám zkoumající generace připadá podle Mannheimu tzv. *formální sociologii*. Koncept formální sociologie se prosadil zejména v německém akademickém prostředí prvních dekád 20. století a sehrál důležitou úlohu při vývoji konceptuálního aparátu sociologie jako samostatné vědní disciplíny. Jednoduše řečeno, šlo o to, že se sociologie provozovala na dvojí úrovni: coby empirická disciplína a jako obecné teoretické poznání sociálních zákonitostí či pravidelností. V prvním případě šlo o analýzy konkrétního sociálního prostředí (například rozvodovost v dělnických koloniích Berlína v letech 1910–1930) nebo konkrétních historicky identifikovatelných procesů či událostí (například sociálně třídní zázemí německé revoluce 1918). Ve druhém případě šlo o teoretické poznání vztahů či vlastností nějakého obecně definovaného fenoménu – což je i případ Mannheimova formálně sociologického konceptu generací. Formální sociologie plní dvojí poznávací cíl. Na jedné straně poskytuje obecné poznání o základních mechanismech fungování a strukturace společností, na druhé straně poskytuje pojmový a výkladový aparát pro zkoumání prvního z výše uvedených typů, tj. pro konkrétní empirické analýzy. Zaměřuje badatelskou pozornost na to, co je

u předmětu výzkumného zájmu podstatné, a přispívá k tomu, aby sociologická analýza zachytila svůj předmět co možná nejúplněji.

Formální sociologie tak odpovídá představě Maxe Webera o konstrukci základních teoretických pojmů (*ideálních typů*) a jejich využití v konkrétním sociologickém zkoumání. Mannheimův koncept generace můžeme považovat za příklad takového ideálního typu. Jeho konstrukce sice vyžaduje notnou dávku historických znalostí a relevantních empirických informací, nicméně nemůže nahrazovat konkrétní empirickou sociologickou analýzu. Není výsledkem vlastního empirického zkoumání, nýbrž jeho základním východiskem. Je obecným mustrem, jenž umožňuje analyzovat konkrétní historické zkušenosti, jež vedou k formování určité generační mentality, rozpoznat a porovnávat rozmanité podoby projevů takové generační mentality, identifikovat podoby a kontexty mezigeneračních konfliktů v konkrétní historické situaci atd. Ideální typ generace je konceptuální matricí, kterou pokládáme na určité sociální prostředí, jež chceme zkoumat (například formování generačního vědomí po roce 1989 u nás) – ovšem nikoli, abychom v empirické skutečnosti tento ideální typ našli, a tak jen potvrdili jeho platnost, nýbrž proto, abychom viděli, co je na tomto prostředí zvláštní, jedinečné, pozoruhodné. Při vlastním empirickém sociologickém zkoumání hledáme tedy konkrétní historické variace obecného ideálního typu generace (utváření generací, artikulace generačního vědomí, projevy mezigeneračního konfliktu atd.) – a také odchylky od něj, neboť toto teprve dává sociologickému bádání smysl. Přísně vzato, ideální typ nemůže být vyvrácen empiricky, může pouze zastarat jako analytický nástroj, může ztratit svou analytickou produktivitu – zejména není-li průběžně korigován, zpřesňován a doplňován na základě dostatečně zobecněných poznatků empirického bádání.

Pro pochopení sociologického pojmu generací je důležité připomenout další rovinu Weberovy koncepce ideálních typů. Max Weber rozlišuje mezi ideálními typy historickými (například kapitalismus jako konkrétní historická epocha či sociálně ekonomická formace) a ahistorickými (například religiozita). Intuitivně bychom generaci pravděpodobně identifikovali jako druhý případ, tedy jako ahistorický ideální typ, jelikož může být použit ke zkoumání generačních fenoménů v různých epochách a v různých typech společností. Při bližším pohledu se však celá záležitost poněkud komplikuje. Způsob, jakým představuje sociologický koncept generací Mannheim – ale také způsob, kterým historické generace běžně chápeme nezátížení znalostí sociologické teorie – naznačuje, že citlivost ke generačním rozdílům je typická především pro moderní společnosti a moderní zkušenost. Je totiž vázána, jak se ukázalo v první kapitole, na představu proměnlivosti historického času (někdy pokroku), tj. neustálé proměnlivosti životních podmínek a s tím svázané proměnlivosti historické a sociální zkušenosti různých věkových kohort. O generacích v běžném (i v Mannheimově sociologickém) smyslu lze mluvit

až tehdy, kdy historický čas není jednoduše opakováním téhož, pouhým sledem variací na uplatňování odvěkových tradic či transcendentních ideálů.

### **Syntéza národních sociologií: volání po internacionalizaci**

Ještě než se dostaneme k vlastnímu představení Mannheimova konceptu generací, je třeba se krátce zmínit o třetím typu syntézy, o nějž uvedený myslitel ve svém díle usiluje. Mannheim viděl jako problém, že v jeho době (ještě stále) „sociální vědy v různých zemích berou pouze sporadicky na vědomí výsledky svých sousedů“ [str. 287] – a chtěl tento deficit napravit. Byl k tomu uzpůsoben nejen vzděláním (vládl dobře několika jazyky, samozřejmě včetně němčiny, francouzštiny a angličtiny), nýbrž také svým životním osudem věčného migranta: v roce 1918, po porážce maďarské revoluce, odešel definitivně z rodné Budapešti do Německa (společně se svým starším přítelem a intelektuálním mentorem George Lukácsem, jenž mu již v roce 1912 zařídil studijní pobyt v Berlíně u Georga Simmela a který mu také zprostředkoval dílo Maxe Webera) a po nástupu národních socialistů k moci odchází v roce 1933 z Německa dále do Anglie. Právě tyto osudy umožnily Mannheimovi identifikovat se s pozicí sociálně nezakotveného intelektuála coby nositele syntézy historického vědění, o níž byla řeč výše. Viděli jsme, že při pojednání o konceptu generací (ale i v jiných svých ranějších pracích) bral Mannheim v úvahu zejména silné sociálně-vědné tradice své doby, německou a francouzskou. Nicméně snažil se také sledovat produkci anglosaského akademického světa (zejména v pozdějším období po druhé emigraci), vedle průběžného zájmu o produkci italské, španělské nebo skandinávské sociální vědy.

Zatímco v prvních dvou pokusech o syntézu zůstal Mannheim dědicem 19. století, ve třetím případě předjal trend, jenž bude v průběhu 20. století a dodnes čím dál výrazněji charakterizovat povahu akademického provozu a vědecké komunikace.

### **Dvojí život generací: sociologie sociálních skupin**

Generace si podle Mannheimova nelze představovat jako „konkrétní skupiny“ typu rodiny, kmene nebo sekty. Chybí jim k tomu dvě podstatné náležitosti. Vedle ostrých hranic – vymezujících přesně a často autoritativně kdo je uvnitř a kdo vně – je to také fyzická blízkost a vzájemná znalost členů skupiny. „Generace není konkrétní skupina ve smyslu pospolitosti, tj. skupina, jež nemůže existovat, aniž by její členové disponovali konkrétní znalostí jeden druhého a která přestává existovat jako duchovní jednota, jakmile je fyzická blízkost narušena“ [str. 288n]. Zatímco konkrétní skupiny výše uvedeného druhu mají tendenci „ovlivňovat každý aspekt lidské existence“, generační příslušnost se projevuje pouze na určité úrovni zkušenosti a v určitých sociálních situacích. Generace se však zároveň liší i od jiného typu sociálních skupin, od asociací typu odborů,

církví, politických stran, tj. společenství ustavených za specifickým účelem, které nejen vyžadují ke svému založení nějaký ustavující akt, ale jsou také vystaveny možnosti, že budou náraz zrušeny. Generace jsou na rozdíl od toho produktem sdílené historické zkušenosti, již není snadné potlačit – a generační příslušnost pocítujeme spíše jako osud než-li jako svobodnou volbu.

Když Mannheim charakterizuje povahu generačního společenství, využívá analogie se sociální třídou. Stejně jako generace, ani sociální třídy nejsou striktně ohraničenými skupinami, u nichž lze jednoznačně říct, kdo do nich ještě náleží a kdo už nikoli – třebaže určitá generace i třída jsou definovány a reprezentovány svými typickými představiteli. Generační – podobně jako třídní – hranice jsou rozostřené a pohyblivé. K určité třídě či generaci náležíme do větší či menší míry, v něčem ano, v něčem zase nikoli – podle toho, jak se svými charakteristikami blížíme definičním znakům (tj. obrazu onoho typického představitele) určité generace nebo třídy.

Vlastnosti, jež nás přiřazují k určité generaci nebo třídě, jsou dvojího druhu. Na jedné straně jde o základní danosti, jako je věk (přesněji rok narození) v případě generace, či povolání, příjem, vzdělání v případě třídy. Na druhé straně jsou to sklonky k určitému – generačně či třídně specifickému – chování a myšlení. Právě tento rozdíl poukazuje na dvojí způsob existence generací: jde o osudovou, biologicky (tj. rokem narození) podmíněnou nevyhnutelnost a současně o generačně specifický pohled na svět, jenž si ale příslušníci určité věkové skupiny (kohorty) osvojují do různé míry a do různé míry jej projevují ve svém jednání. Z této dvojí úrovně generační existence plyne jistý paradox: ne každý patří do „své“ generace stejným způsobem a ve stejném měřítku. Mannheim se s ním vyrovnává tak, že neustále upozorňuje, že datum narození samo o sobě ještě nezaručuje 1) vznik generačního vědomí, tj. vědomí generační sounáležitosti a 2) i když takové vědomí vznikne, neoslovuje stejně všechny příslušníky dané věkové skupiny.

„Objektivní“ danosti prvního druhu (tj. věk v případě generací) tedy samy o sobě ještě ke generačnímu či třídnímu zařazení jednotlivých lidí nepostačují. Působí jako kritérium třídního či generačního rozlišení až tehdy, když je považujeme za důležité pro svou sociální identitu. V případě věku tak pro Mannheimova „sociologický problém generací začíná tehdy, když se vyjevuje sociologická relevance těchto biologických faktorů“ [str. 291, kurzíva v původním textu]. Vrstevníci se nestávají generací jednoduše tím, že se narodí ve stejném časovém období. K tomu je zapotřebí, aby bylo splněno několik podmínek historické povahy. Zejména jde, za prvé, o chápání historického času jako lineárního postupujícího a proměnlivého (nikoli jako cyklického), a za druhé, o vytvoření prostoru sdílené historické zkušenosti (tj. národních států a masových společností).

Chápání toho, co znamená věk pro sociální status a identitu člověka, se proměňuje v různých historických epochách a v různých typech společností.

bude jiné ve společnosti tradiční a jiné ve společnosti moderní. Připomeneme si, že o generacích se začíná mluvit až v kontextu moderního vnímání historického času jako neustále proměnlivého, nového, jedinečného, neopakovatelného. Právě moderní kulturní a sociální kontext dodává věku onu specifickou sociální relevanci, tj. umožňuje učinit z věku kritérium generačního členění společnosti. V tradiční společnosti byl rostoucí věk znakem větší životní zkušenosti, a tedy zdrojem autority ve světě relativně stabilních sociálních praktik (rodinný život, pracovní etika apod.), relativně stabilního vnímání hodnot, relativně stabilních znalostí či dovedností, jež zjednávaly sociální uznání. V moderní společnosti se věk stává znakem příslušnosti k určité době a jí odpovídající zkušenosti. Zde je zkušenost různých věkových skupin zkrátka různá, nikoli větší či menší – místo aby zkušenost s věkem rostla, naopak spíše zastarává.

Předmoderní společnosti také znají věkové skupiny, nikoli ale v podobě historických generací. Existovala rodová pokolení, panovnické dynastie, ve Florencii Dantovy doby se mladíci z patricijských rodin vymezovali proti svým otcům atd. Takové generace se vyznačovaly především tím, že byly záležitostí poměrně úzkého a ostře ohraničeného sociálního prostředí, jež bylo příkře odděleno od ostatních společenských vrstev či skupin – historie se dotýkala pouze mála vyvolených, ostatní zůstávali mimo, v jakémsi historickém bezčase. K tomu, abychom mohli mluvit o generacích v moderním smyslu, tj. jako historických (a nikoli například rodových) generacích, muselo dojít v povaze společnosti k proměně, o níž jsem se zmínil na začátku. Generace vznikají tehdy, když historické změny – politické, ekonomické, technologické, kulturní – ovlivňují život významné části obyvatelstva a nejsou záležitostí pouze úzké elity. Uvidíme dále, že Mannheim si je vědom, že i v moderních společnostech participují různé sociální vrstvy a skupiny na historickém procesu do nestejně míry (lidé z měst vs. venkované, vzdělání vs. nevzdělání, muži vs. ženy, centrum vs. periferie atd.). Ale přece jen rozdíl už není tak příkrý, hranice mezi nimi jsou propustnější. Navíc moderní elita má zájem na tom, aby ostatní mysleli jako ona a v tomto smyslu má ambice reprezentovat celou společnost, být referenčním rámcem, k němuž se ostatní vztahují.

Podmínkou vzniku generací a generačního vědomí je tedy alespoň určitý stupeň demokratizace (nemusí být moc vysoký), vyvázání obyvatelstva z uzavřeného života v lokálních společenstvích, z područí lokálních autorit, dostatečný stupeň individuální mobility, všeobecného základního vzdělání – a také dostatečná míra mobility osob (železnice) a hlavně informací (médiá). Dá se říct, že stejné historické podmínky, které vedly k utváření moderních národů a pocitu národní pospolitosti, poskytují i historické prostředí, v němž může vznikat povědomí o mezigenerační odlišnosti a pocit vnitrogenerační sounáležitosti. Nejen to, právě prostředí národních států vymezovalo pole sdílené sociální a politické zkušenosti – a proto se mluví o generacích především

jako o národních generacích. „Není těžké domyslet, proč pouhý fakt narození ve stejném časovém období sám o sobě nemůže nepostačovat k vytvoření společného generačního prostoru. Nikdo by například netvrdil, že kolem roku 1800 sdíleli mladí lidé v Číně a v Německu jednotný zkušenostní prostor. Pouze tam, kde jsou vrstevníci v pozici participovat jako integrovaná skupina na určitých společných zkušenostech, můžeme správně mluvit o generačním společenství“ [str. 297n].

Nicméně jakmile jsou tyto historické podmínky splněny, věk zůstává základem pro objektivitu generační příslušnosti jako *vědomí* nevyhnutelnosti, životní danosti, osudu. Právě zde využívá Mannheim analogie s třídní pozicí: „Člověk je proletář, podnikatel, nebo rentiér, a je tím, čím je, protože si je neustále vědom povahy svého specifického ‘umístění’ v sociální struktuře, tj. tlaků a možností, jež z takové pozice vyplývají“ [str. 289]. Mladí lidé, kteří u nás v roce 1989 na školách či krátce po nástupu do zaměstnání „dělali revoluci“, mohou disponovat právě takovým vědomím, zejména pokud se jim později nepodařilo zužitkovat otevřené kariérní možnosti způsobem, jaký si představovali. Narodili se příliš pozdě na to, aby mohli získat ještě za starého režimu pozice, známosti a konspirační dovednosti, jež se po roce 1989 ukázaly klíčové pro kariérní úspěch. A narodili se příliš brzy na to, aby mohli těžit z otevřeného systému vzdělání, přístupu k informacím, atd. Pro ně mohou být slogany jako „Husákovy děti“ nebo „ukradená revoluce“ výrazem nevýhodného generačního osudu. Skutečnost, že tyto slogany slouží jako generační referenční rámce pro různé příslušníky dané věkové skupiny do různé míry, na věci nic nemění – počítá s tím i Mannheimův koncept generací. Důležité je, že ve svém specifickém významu nemohou tyto slogany sloužit jako generační referenční rámec pro jiné věkové skupiny.

Generační příslušnost se však projevuje nejen jako neodbytné vědomí přináležitosti k lidem s určitým historickým osudem a životními šancemi a omezeními, které z něj vyplývají, nýbrž také skrze *generačně typické způsoby jednání a myšlení*. Toto je druhý typ vlastností, jež nás přiřazují k určité generaci. Nejde již jednoduše o věk, historické umístění, nýbrž o konkrétní projevy generační mentality, jež jsou odrazem sdílené historické zkušenosti: generačně typické postoje, způsoby jednání atd. V tomto druhém případě se generační přináležitost projevuje na úrovni konkrétní zkušenosti. Nestačí ji předpokládat pouze z data narození, musíme ji takřkajíc vidět, zažít: buď ve svém vlastním jednání, anebo v jednání a myšlení druhých. Je jakýmsi praktickým osvědčením o specifické generační příslušnosti.

Objektivita generací a generační přináležitosti se však na této úrovni neztrácí. Spočívá v tom, že – stejně jako v případě sociální třídy – přináležitost k určité generaci si nemusíme sami připouštět, a přece je možné, že nás podle naší generační přináležitosti budou vnímat, posuzovat a zařazovat ostatní. Jednou budou v našem jednání rozpoznávat typické generační projevy (například

v našem kulturním vkusu či životním stylu), jindy (například při nástupu do nového zaměstnání) od nás budou očekávat určité způsoby chování na základě toho, kam nás zařadí podle stereotypizovaných generačních definic. I v tomto smyslu je generační příslušnost objektivním faktem, nezávislým na naší vůli.

Nemusíme si být svého „generačního osudu“ vždy a za všech okolností plně vědomi, a přece se můžeme chovat způsobem, jenž je pro naši věkovou skupinu typický – anebo mohou ostatní naše chování takto interpretovat. I v tomto ohledu se Mannheim odvolává na podobnost generační příslušnosti s povahou příslušnosti k sociální třídě. Osudově určená generační či třídní pozice je zároveň „objektivním faktem, ať už je si příslušný jednotlivec své třídní/generační pozice vědom nebo ne, ať už ji přijme nebo nikoli“ [str. 289].

Sociologie má být disponovaná k tomu, aby mohla s předstihem identifikovat sdílené generační (nebo třídní) znaky v jednání či postojích určité kategorie sociálních aktérů – tj. ještě předtím, než je začnou reflektovat samotní aktéři: ať ti, kterých se týkají, anebo ti, kteří je mohou rozpoznat v jednání druhých. Sociologie má být citlivá k jemným projevům generační (třídní) mentality v jednání, které samotní aktéři považují za výraz jejich individuality nebo jiné než generační identity (například pohlavní, etnické, nebo stavovské). Při zkoumání generací tak má sociologie rozpoznat rysy, jež jsou typické pro určitou věkovou skupinu a které z ní vytvářejí generaci, aniž by toto nutně muselo vstoupit do vědomí příslušných aktérů. Podobně jako významný francouzský sociolog Pierre Bourdieu mluví v takovém případě o „třídním nevědomí“, můžeme v tomto případě mluvit o „generačním nevědomí“. Například zjistíme-li na základě dostatečně spolehlivého výzkumu, že se u mladších ročníků proměnil vztah k brání léků nebo k přípravě vlastních dětí do školy – ve srovnání s jejich rodiči, když byli v jejich věku. Samozřejmě i takové změny se mohou v určitém okamžiku začít jevit jako generačně specifické sklony, nejdříve například zkušeným lékařům či učitelům. V běžném životě však máme zpravidla po ruce jiné, bezprostřednější důvody, proč jednáme určitým způsobem, než abychom vše interpretovali jako výsledek určité sdílené generační zkušenosti. Generačně sdílené podobnosti nám nemusí být vždy bezprostředně patrné – a někdy ani příjemné.

Obecně vzato jsou tedy generace produktem sdílené a postupně nabírané historické zkušenosti, nikoli jednorázového zakládajícího aktu a volního rozhodnutí stát se nebo přestat být členem některé z těch, které se nabízejí. V konkrétní zkušenosti se generační pouta utvářejí skrze identifikaci s lidmi podobného smýšlení, společných typických postojů a typických způsobů chování, nikoli skrze vzájemnou existenční závislost. Generace drží pohromadě skrze duchovní pouto, jež nevyžaduje vzájemnou osobní znalost těch, které spojuje. V tomto smyslu jsou generace příkladem „představovaného společenství“, o němž mluví Benedict Anderson v souvislosti s národy.

## Zkušenostní základ a sociální reprezentace generační mentality: Mannheimova sociologie vědění

Rozlišení sociální pozice a povahy vědomí je stěžejním východiskem Mannheimovy koncepce *sociologie vědění*. Karl Mannheim platí za zakladatele této sociologické disciplíny, třebaže v tomto ohledu již navazoval na některé klasické autory 19. století, zejména Karla Marxe a Wilhelma Diltheye. Byl to Mannheim, kdo oblékl klasické filosofující koncepty do sociologického pojmového kabátu a začal prosazovat termín sociologie vědění jako název pro novou sociologickou disciplínu či nové sociologické paradigma.

Při rozlišení sociální pozice a povahy vědomí jde o obdobu Marxova rozlišení základny a nadstavby. Podobně jako Marx věnuje Mannheim pozornost komplikované povaze vztahu mezi sociální pozicí („bytím“) a určitými dispozicemi k myšlení a jednání („vědomím“). Na rozdíl od něj však byl s to chápat sociální pozici v širším smyslu, než-li pouze jako pozici v sociálně ekonomických vztazích. To mu mimo jiné umožnilo uplatnit základní vzorec sociologie vědění – tj. vztah sociální zkušenosti a způsobů myšlení a jednání – i na zkoumání problému generací. Poukázal mimo jiné na to, že 1) zkušenost nabytá ve specifickém prostředí nebo historickém kontextu dodává přesvědčivost a legitimitu určitým odpovídajícím výkladům světa či způsobům jednání, 2) určitá historická (generační) či sociální (třídní) pozice nemusí nutně, vždy a v každém ohledu vést k artikulovanému generačnímu (třídnímu) uvědomění, 3) i když se takové uvědomění artikuluje, neoslovuje generační (třídní) identita stejným způsobem a do stejné míry všechny, kdo sdílejí společnou historickou zkušenost či společné historické umístění (případně sociálně-ekonomickou pozici) a 4) jakmile se jednou zformuje a artikuluje určitý generační nebo třídní pohled na svět, může tento pohled do jisté míry žít vlastním životem; může se stát přitažlivý a přesvědčivý i pro ty, kteří neprošli historickou či sociální zkušeností, již odpovídá, pro příslušníky jiných generací nebo tříd. Úkolem sociologie je podle něj věnovat detailní pozornost právě komplikovaným empirickým projevům tohoto vztahu.

V Mannheimově sociologii vědění hraje klíčovou úlohu pojem zkušenosti. Historické umístění určité věkové skupiny pro její příslušníky „ohraničuje rozsah jejich potenciální zkušenosti, disponuje je pro určitý charakteristický způsob myšlení a zkušenosti a pro charakteristický typ historicky specifického jednání“ [str. 291]. Zde je důležité, že Mannheim mluví o „potenciální“ zkušenosti a „dispozicích“ k určitému myšlení a jednání. Vztah mezi historickou zkušeností a způsobů myšlení je u konkrétních jednotlivců zprostředkovan řadou dalších intervenujících okolností: příslušností k určité sociálně-ekonomické třídě, pohlavím, úrovni vzdělání atd. Určitá sdílená historická zkušenost nevede u jednotlivců mechanicky a bez zákrut k jednotnému životnímu stylu a pohledu na svět – ale vytváří k určitému vzájemnému poutu předpoklady.

Disponuje nás k tomu, že na určité podněty a příležitosti budeme reagovat způsobem, jenž bude podobnější reakcím našich vrstevníků – i těch, které osobně neznáme – nežli reakcím našich rodičů nebo dětí. V každém případě však sociální nebo historická pozice a odpovídající zkušenost „pouze obsahuje potenciality, které se mohou uskutečnit nebo být potlačeny“, tj. „generace ve smyslu pozice ještě neobsahuje fenomén generace v jeho plné skutečnosti“ [str. 303].

Co však napomáhá zformování zřetelnější generační mentality, je míra vzájemných kontaktů a komunikace mezi vrstevníky (škola, spolky a asociace, sociální hnutí, média apod.) a také míra, do níž se jich společně a podobným způsobem dotýkají dominantní sociální, politické a kulturní procesy jejich doby. To je také důvodem, proč různé kategorie lidí stejné věkové skupiny pocítují vpravdě generační zkušenost v různé míře a v různé míře si potom také osvojují společnou generační identitu. Mannheim upozorňuje na to, že historicky významnými sociálními, politickými a kulturními změnami jsou zasaženi – alespoň v jeho době byli – lidé v městském prostředí ve větší míře nežli venkované. Proto nacházel citlivost ke generačním rozdílům a projevy různých generačních mentalit zřetelněji přítomné v urbánním prostředí než na venkově, relativně izolovaném od zkušenosti historických změn. Venkované sice sdílejí stejnou generační pozici, nedisponují ale natolik rozvinutým generačním vědomím. Nicméně určité historické události – například válka, do níž jsou vtaženy všechny segmenty obyvatelstva – mohou tyto rozdíly stírat a generační senzitivita či generační pouto se formuje v širším společenském záběru.

Generaci charakterizuje nejen jistá míra vzájemné shody – a neshody s jinými generacemi – na věcech, jako je například pracovní etika, vztah k národní identitě, nebo sklon žít na dluh. Pocit generační sounáležitosti se zrovna tak kultivuje v konfliktech uvnitř generací. Jde o to, že různé generace se liší rozdílnou mírou citlivosti k určitým konkrétním dilematům. Pro válečné generace může být základní výzvou otázka odpovědnosti vůči národu, zatímco pro generace formované v období relativního blahobytu to mohou být otázky lidských práv. To však ještě neznamená, že se příslušníci jedné či druhé generace musí mezi sebou shodnout na konkrétních politických či ideologických přístupech k těmto dilematům. K liberalismu mohou tíhnout lidé různých generací zrovna tak jako k socialismu. Ale mladí liberálové nemusí být to samé jako staří liberálové a mladí socialisté nemusí být to samé jako staří socialisté. Zejména pokud mladí liberálové a socialisté prošli výrazně odlišnou historickou zkušeností než jejich starší ideoví souputníci. Jednoduše řečeno, různé generace pálí různé věci, jsou pro ně v rozdílném stupni významné – v závislosti na jejich specifické historické zkušenosti. Výrazem mezigeneračních rozdílů pak není rozdílný názor na určitý problém, ale údiv nad tím, že je tento problém pro druhého (generačně staršího či mladšího) tak důležitý.

Existuje-li v rámci jedné generace více generačně charakteristických, avšak vzájemně konfliktních duchovních proudů či myšlenkových stylů, neruší to tedy ještě existenci generační mentality. Soupeření těchto proudů či stylů o dominanci je součástí kultivace generačního povědomí. Mannheim se mimo jiné podrobně zabýval formováním německého konzervatismu na počátku 19. století. To byla doba, kdy se v německém prostředí formovaly současně a ve vzájemných sporech dva výrazné a historicky relativně unikátní duchovní a politické proudy: konzervatismus a liberalismus. Právě tento spor, nikoli jednoduše konzervatismus anebo liberalismus, byl znakem generační obměny v německém kulturním a politickém prostředí. „Jak romanticko-konzervativní, tak i liberálně-racionalistické mládí náleželo k té samé generaci, romantický konzervatismus a liberální racionalismus byly pouze dvě komplementární formy intelektuální a sociální odpovědi na historické podněty zažívané všemi společně“ [str. 304]. K dynamice vytváření generační identity patří i soupeření o její dominantní reprezentaci.

Abyste mohl pojmut takové případy do svého obecného konceptu generace, rozlišuje Mannheim mezi generací v obecném smyslu a tzv. *generačními jednotkami*. Jde stále o jednu a tutéž generaci, ale reprezentovanou různými generačními proudy. „Uvnitř jakékoli generace může existovat více rozličných, antagonistických generačních jednotek“ [str. 306]. Generační jednotky jsou stěžejními sociálními nositelkami generačního vědomí a generační identity. Nabývají přitom různých institucionálních podob. Můžeme si je představit jako konkrétní politická či sociální hnutí, umělecké směry, vědecké „školy“ atd. Veřejně artikulují generační odpověď na výzvy doby a fungují tak jako referenční rámce i pro méně zúčastněné příslušníky dané věkové skupiny.

Navíc za určitých okolností se mohou podle Mannheimova některé dispozice či myšlenkové styly, jež přisuzujeme určité generaci, stát přitažlivými i pro jednotlivce z mladších nebo starších věkových skupin. „Ale nejen to: často se stává, že jádro postojů reprezentovaných novou generací je nejdříve zformováno a praktikováno staršími lidmi, kteří jsou ve své vlastní generaci izolovaní (předchůdci), stejně jako se často stává, že avantgarda ve vývoji určité třídní ideologie náleží ke zcela cizí a jinak opoziční třídě“ [str. 308]. Co je herezí v jednom historickém období nebo sociálním prostředí, může se stát legitimním, či dokonce dominantním způsobem myšlení v období či prostředí jiném.

V Mannheimově pojetí sociologie vědění se taková hereze (nebo avantgarda) pozná právě podle toho, že neapeluje (ještě) na sdílenou generační zkušenost, je mimo svoji dobu, je excentrickým hlasem jiného světa, možná vizí. Může však dojít všeobecnějšího uznání tehdy, když se změni historické podmínky a s tím i generační zkušenost. Tehdy se dřívější excentricnost začne jevit jako prozíravost, jež „předběhla svou dobu“. Ovšem aby se určitá intelektuální výpověď nebo životní styl mohly stát všeobecněji přesvědčivé



či přitažlivé, aby se mohly stát základem kolektivní identity, musí rezonovat se sdílenou zkušeností, jež je dána historickým a sociálním umístěním určité sociální či věkové skupiny. Tento test souladu mezi ideovou pozicí a historickou zkušeností je jádrem Mannheimovy sociologie vědění. Ještě jednou zde připomíná analogii mezi generací a sociální třídou: „Skutečným domovem třídní ideologie zůstává třída samotná, se svými typickými příležitostmi a handicapem – i když autor této ideologie, jak se snadno může stát, náleží k jiné třídě, nebo když se tato ideologie rozpíná a nachází vliv za hranicemi třídního umístění. Podobně je skutečným domovem nových myšlenkových impulzů generační umístění (které bude selektivně podporovat jeden druh zkušenosti a eliminovat jiný), dokonce i tehdy, pokud jsou prosazovány jinými věkovými skupinami“ [str. 308n].

Osvojení generačně či třídně specifických způsobů myšlení a jednání se pak stává podmínkou plného přijetí (inkluze) do daného společenství, jsou podmínkou uznání v příslušném generačním nebo třídním prostředí. Ani zde však nejde jednoduše o obsahovou shodu, nýbrž o základnější – často emocionálně a morálně podbarvené – mentální dispozice. A takové dispozice se nabývají právě v procesu socializace v rámci určitého sociálního prostředí. Mannheim ještě předpokládal, že je rozdíl mezi „něčím skutečně být“ a „jako něco se chovat“, tj. předpokládal rozdíl mezi autentickou a neautentickou sociální existencí. „Skutečná asimilace do skupiny vyžaduje něco více než pouhé přijetí jejích hodnot – vyžaduje schopnost vidět věci z určitého úhlu, udělit pojmům jejich specifický význam a prožívat psychologické a intelektuální impulzy v konfiguraci, jež jsou charakteristické pro danou skupinu“ [str. 306]. Předromantická městská buržoazie konce 18. století viděla ještě v koketérii legitimní a účelnou sociální hru. Nastupující romantická generace počátku 19. století by jistě také uměla koketovat. Se svým důrazem na ryzost intimních vztahů však již v koketérii viděla podvod, klam, neupřímnost a nečestnost – zejména ze strany žen.

Důraz na ryzost intimních vztahů byl, v Mannheimově slovníku, jedním z „formativních a interpretačních principů“ romantické generace. To byla generace reprezentovaná sociálně konkrétními segmenty, skupinami a hnutími zejména městské (přes glorifikaci venkovského života!) a téměř výhradně mužské mládeže. Sada specifických principů, jako ten výše uvedený, pak formovala a interpretovala generační zkušenost s jejím světem. Tyto principy se artikulovaly v konkrétním prostředí spolků, almanachů, literárních děl atd. Apelovala však na obecnou zkušenost celé generace (tj. těch, kteří se cítili být součástí historického pohybu a povolání k tomu, aby zkorumpovaný svět otců uvedli do pořádku). Ti, kdo se v ní našli, jejichž zkušenost vyjadřovala, byli reprezentativní součástí romantické generace. Sociální význam sdílených formativních a interpretačních principů tedy spočívá v tom, že „stmelují i prostoroově oddělené jednotlivce, kteří nikdy nemuseli přijít do osobního kontaktu“ [str. 306].

Formativní a interpretační principy vytyčují u Mannheimova základní generační směřování, zmíněnou *entelechií*. Mannheim však upozorňuje, že je nemůžeme chápat jako nějakou věc, která stojí sama o sobě a je vždy sama o sobě bezprostředně srozumitelná. Nemusí být ani logicky bezrozporná, nejde čistě o nějakou ideologii. Generační entelechie je v jeho pojetí spíše obecným a často implicitním směřováním, jež se viditelně projevuje, anebo ji často jen tušíme, pouze v určitých typech vztahů, pouze při určitých příležitostech a pouze v určitých sociálních kontextech (politika, umění, rodinné vztahy, trh práce, atd.) – nikoli vždy a za všech okolností. „Nově vzniklá generační entelechie nemá rovné možnosti prosadit se ve všech oblastech intelektuálního života. Některé z těchto oblastí mají tendenci podporovat zformování nových entelechií, jiné je potlačují. (...) Musíme tedy brát v úvahu stupeň, v němž různé formy sociálních interakcí vykazují stratifikaci podle generací“ [str. 319]. A to nelze nikdy říct přesně předem, může to být jen předmětem empirického sociologického zkoumání konkrétních historických případů.

Tato povaha generačního směřování (entelechie) – společně s tím, že generační styl nikdy přesně neohraničuje konkrétní skupinu osob – však značně ztěžuje takové zkoumání. „Generační faktor – jenž na biologické rovině působí s jednoznačností přírodního faktu – se stává nanejvýš prchavým na rovině sociální a kulturní, kde mohou být jeho účinky identifikovány pouze s velkými obtížemi a nepřímými metodami“ [str. 319n].

## Formování generační mentality: Mannheimova sociologie mládeže

Mannheimova sociologie generací poskytuje vodítko, jak se vyrovnat s otázkou, která je nasnadě: jak a na koho vlastně působí specifická historická zkušenost při formování generačního pouta a generační mentality? Formativní historické události a historická období (války, krize, kulturní šoky, režimní změny, technologické revoluce atd.) prožívají přece současně různé věkové skupiny na daném území nebo v určitém společenském celku (státě, národě apod.). Všechny by tedy měly být podobným způsobem ovlivněny svým historickým umístěním a odpovídající zkušeností. V tom případě by ale generační rozdělení společnosti ztratilo svou empirickou existenci a teoretický smysl. Mannheimova sociologie generací nabízí dvojí vysvětlení pro formování generační mentality, přičemž se opírá o obě myšlenkové tradice zmíněné v úvodu: německou a francouzskou. Za prvé jde o to, že určité historické zkušenosti vedou k vytváření generační mentality především v určitém období lidského života. Za druhé jde o to, že samotné moderní vnímání historického času jako dynamického, a nikoli cyklického aktivně působí ve směru hledání „nového“ a diskvalifikace „zastaralého“. V rámci svých syntetizujících ambicí usiluje Mannheim o to, oba tyto pohledy – a obě zmíněné intelektuální tradice – vzájemně propojit a dát jim oběma empirický smysl.

Již před Mannheimem hrál v německém intelektuálním prostředí – historizujícím a relativizujícím – důležitou roli problém *nesoučasnost současníků*. Různé věkové skupiny obývají stejný geopolitický prostor a zažívají společně historické události a společná historická období, ale vykazují tendenci prožívat ji různým způsobem a rozdílně reagovat na stejné historické výzvy. Každá generace si vytváří své vlastní duchovní nastavení či směřování, tzv. *entelechií*. Celková společnost pak takřkajíc nemluví jedním hlasem, nýbrž polyfonně, přičemž může někdy a v něčem dosahovat harmonického výsledku, jindy a v něčem jiném naopak může dojít k disharmonii, tj. k projevům generačního konfliktu. Obě varianty jsou možné a historicky reálné. Důležité je to, že s postupujícím historickým časem se skladba generačních hlasů proměňuje spolu s tím, jak do sboru nastupují nové generace. A právě moment nástupu je klíčový pro formování nových generací a vůbec pro vytváření generační skladby společnosti.

Základní Mannheimovou tezí je, že historická zkušenost formuje generační vědomí především v tzv. formativním období vývoje lidské osobnosti, tj. v období mládí. To je totiž období, kdy člověk – zejména v moderní společnosti – prožívá zásadní životní zlom směrem k emocionální, intelektuální i materiální nezávislosti (především na rodičích, ale i v obecnějším slova smyslu). Vstupuje do partnerských vztahů mimo vlastní rodinu, vytváří si nezávislý pohled na svět a začíná pociťovat odpovědnost za vlastní živobytí. Stává se samostatným účastníkem veřejného života v jeho nejrůznějších podobách. Je postaven před existenciální výzvu vyrovnat se s tlaky sociální skutečnosti a historických výzev, najít v nich orientaci a smysl. Zároveň vstupuje do dospělého světa jako relativně ještě nezformovaný sociální subjekt, přestože si z rodiny odnáší i některé sociálně a kulturně tvarované dispozice. Ty však již musí samostatně zpracovat a uplatnit v konfrontaci s výzvami začlenění do dospělého života a participace na historickém procesu.

Mannheim razí pro takovou zkušenost termín *čerstvý kontakt*. Vychází z toho, že „naše [moderní] kultura je rozvíjena těmi, kdo nově vstupují do kontaktu s nahromaděným dědictvím“ a „v povaze našeho psychického nastavení čerstvý kontakt (přijít s něčím do styku nově) vždy znamená proměněný vztah odstupu od objektu a novátorský přístup k osvojování, využívání a rozvoji materiálu, jenž je dispozici“ [str. 293]. Takový druh čerstvého kontaktu s určitým prostředím je zkušeností, kterou jednotlivci zažívají v různých životních situacích: při emigraci, nástupu do prvního zaměstnání, založení první rodiny, při vzestupu nebo sestupu na společenském žebříčku atd. Zatímco však v těchto případech je čerstvý kontakt záležitostí individuální biografie, v případě generací je pociťován jako kolektivní (vrstevnický) osud.

Skutečnost, že mládí postrádá zakotvenost ve světě, do nějž vstupuje, tj. dělá s ním relativně novou zkušenost, mu umožňuje přistupovat k „úkolům

doby“ nově. Není zatíženo stereotypy usazených generací, a je tedy s to vidět – anebo alespoň předpokládat – že výzvy, kterým čelí, vyžadují inovativní řešení. Zde jasně vidíme vliv „francouzského“ pohledu na dějiny, jehož se Mannheim úplně nevzdává. Liší se ale od něj v jednom podstatném ohledu: tam, kde francouzská tradice vidí pokrok, on vidí čistě sociální a kulturní změnu, bez hodnotového znaménka. Chybějící zkušenost jednoduše „usnadňuje mládí život v měnícím se světě“ [str. 296]. Mannheim zdůrazňuje, že taková „schopnost začít znovu“ nemá v žádném případě co dělat s konzervatismem nebo progresivismem v běžném chápání těchto termínů. „Není nic chybnějšího, než obvyklý předpoklad nekriticky sdílený většinou badatelů v oblasti generací, že mladší generace je „progresivní“, zatímco starší generace *eo ipso* konzervativní“ [str. 297]. A poukazuje znovu na příklady mladých konzervativců a mladých liberálů, kteří v prostředí Německa počátku 19. století (a nejen tam) sdíleli jeden politický, sociální a kulturní prostor a společně představovali novou generaci. Přinesli totiž do svých vlastních kulturních a politických tradic nové impulzy, jež v jejich pohledu lépe vyhovovaly výzvám jejich doby. „Čerstvost jejich kontaktu se světem se projevila ve skutečnosti, že byli s to proměnit jakékoli hnutí, jehož se chopili, přizpůsobit jej celkové situaci.“ [tamtéž]

Mládí se tak u Mannheimu stává jakýmsi receptorem sociálních a kulturních změn. Je citlivější vůči změně historické skutečnosti a může tedy nacházet – alespoň ze svého pohledu – adekvátnější způsoby adaptace na historicky novou situaci. V tomto ohledu si ve své sociologii generací Mannheim jakoby připravuje půdu pro jednu ze stěžejních tezí své obecnější sociologie mládí, již rozvinul především v anglickém exilu ve 30. letech 20. století. Mládí v ní svým způsobem nahradilo sociálně nezakotvenou inteligenci coby nositele syntetického historického myšlení (viz druhá část tohoto textu). Došlo přitom jen k posunutí akcentu od nadání k celostnímu pohledu sociálně nezakotvené inteligence (tj. vystižení a syntetizaci *celkové* povahy doby) k citlivosti pro dobově nové trendy a posuny, jež je vlastností mládí. Nové generace absorbují nahromaděnou historickou zkušenost předchůdců, dávají jí však nový význam odpovídající „potřebám doby“ – alespoň tak, jak tyto potřeby vidí oni.

Mannheim v této souvislosti poukazuje na dvojitý druh zkušenosti, tj. na téma, které podrobně rozvinula fenomenologická sociologie. Jednoduše jde o to, že zkušenost je na jedné straně uložena jako paměť (i když nejde pouze a jednoduše o pamatování minulých událostí, ale především o jistotu, že věci ve světě fungují určitým způsobem a určité výzvy vyžadují odpovídající reakce) a na druhé straně funguje zkušenost jako neustálé prožívání současných zážitků. Tyto dvě složky zkušenosti jsou v neustálé interakci, komunikují spolu – tj. nové zážitky ukládáme do rámce minulé zkušenosti, vyhodnocujeme je v tomto rámci a podle toho na ně reagujeme. Jelikož mládí, při vstupu do světa dospělých, nedisponuje rozvinutou usazenou zkušeností s tímto světem,

prožívá daleko intenzivněji čerstvou zkušenost s tímto světem, tj. prožívá ji jako zkušenost nového druhu.

Pro Mannheimu z toho vyplývá důležitý rozdíl v reakcích starých a mladých lidí na sociální, kulturní, politické i technologické změny, tj. na nové historické výzvy. Zatímco starší se snaží mermomocí zasadit tyto výzvy do kontextu svých minulých zkušeností, mladí jsou spíše otevřenější k tomu, aby hledali nová řešení, nové druhy adaptace na sociální a kulturní změnu. A právě v této konfrontaci se zkušenostně formuje také pocit generačního rozdílu mezi „usazenými“ a „nově přichozími“. Tento rozdíl navíc podpořen tendencí starších – kteří nejsou o nic méně citliví k sociálním a kulturním změnám, spíš naopak – přistupovat k novým zkušenostem polárně, tj. buď pro ně najít bezpečné místo v minulé zkušenosti, anebo je příkře odmítnout, pokud se to nedaří. „Možnost skutečně testovat a reflektovat věci se vynořuje pouze tehdy, když začíná osobní experimentování se životem (...). Pouze tehdy začínají životní problémy nacházet své místo v ‘přítomnosti’ a jsou zažívány jako takové“ [str. 300].

Na tomto základě vysvětluje Mannheim konkrétní rozdíly v intenzitě generačního vědomí mezi různými věkovými skupinami a také pohyblivý rytmus (nestejnou periodicitu) utváření historických generací. Ne každá věková skupina totiž vytváří generační identitu ve stejné míře a není předem dáno, v jakém časovém intervalu se formují nové generace. Obojí závisí na dynamice a intenzitě historických – sociálních, kulturních, politických, technologických – změn. V období relativní stability zůstává generační vědomí relativně slabé a rytmus střídání generací se zpomaluje, zatímco v období dramatických historických změn se generační konflikt a generační identita posilují a dochází ke zrychlení tempa formování generačních kolektivit. Takovým případem jsou režimní změny (jako v roce 1918 v Německu, anebo v roce 1989 u nás), války, sociálně kulturní revolty (jako koncem 60. let v západním světě) apod. „To, zda nový *generační styl* vznikne každý rok, každých třicet let, každých sto let, anebo zda vůbec rytmicky vzniká, závisí zcela na podnětu sociálního a kulturního procesu“ [str. 310].

Vzorec generační obměny je inherentní součástí existence moderních společností. Míra, způsoby a rychlost, s jakou se taková obměna odehrává, však závisejí na konkrétních historických okolnostech. Mannheim popsal základní mechanismy utváření generací a poskytl tak dodnes inspirativní – třebaže ne ve všem uspokojivý – model pro empirická sociologická zkoumání formování generací a generačního konfliktu moderní doby a zároveň poukázal na značné metodologické obtíže takových zkoumání.

## Literatura:

- Mannheim, Karl. 1964. „The Problem of Generations“. In: *Essays on the Sociology of Knowledge*. London: Routledge & Kegan Paul
- Mannheim, Karl. 1986. *Conservatism. A Contribution to the Sociology of Knowledge*. London: Routledge & Kegan Paul
- Mannheim, Karl. 1991. *Ideologie a utopie*. Bratislava: Archa